

ПРО ВИЯВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Розкрито зміст поняття «виявлення економічних злочинів», висвітлено процес і засоби виявлення економічних злочинів. Вказано особливості цих злочинів, які впливають на їх латентність. Запропоновано деякі рекомендації щодо усунення недоліків роботи оперативних підрозділів у процесі виявлення та розслідування економічних злочинів.

Раскрыто содержание понятия «выявление экономических преступлений», отображен процесс и средства выявления экономических преступлений. Указаны особенности этих преступлений, влияющие на их латентность. Предложены некоторые рекомендации по устранению недостатков работы оперативных подразделений в процессе выявления и расследования экономических преступлений.

The content of notion «detection of economic crimes» is disclosed. The process and means of economic crimes detection are stated. Peculiarities of these crimes influencing on their latency are pointed out. Some recommendations about removal of disadvantages in operative units work in the process of detection and investigation of economic crimes are offered.

Значна кількість злочинів, у першу чергу економічних, вчиняються замасковано чи в умовах неочевидності. Економічні злочини – це порівняно вузьке коло злочинів, які вчиняються у сфері господарювання, як особами, які безпосередньо займаються господарською діяльністю, так і особами, які здійснюють контроль за цією діяльністю. Ще Б. Свенссон зазначав, що для цих злочинів притаманний корисливий характер, тривалість у часі, систематичність та вчинення їх у межах господарської діяльності, яка і складає основу цих діянь [1, с. 24–26]. І на даний час головною з особливостей таких злочинів є використання злочинцями форм підприємницької діяльності та маскуванню злочинних дій під цивільно-правові угоди, що ззовні виглядає як невиконання договірних зобов'язань. У зв'язку з цим їх виявлення та розслідування становить значну проблему у діяльності правоохоронних органів.

Поняття виявлення злочинів, особливості виявлення економічних злочинів та суб'єкти, які беруть участь у виявленні економічних злочинів, були предметом дослідження у працях А. В. Бертовського, Р. С. Белкіна, В. П. Захарова, В. А. Образцова, В. Д. Пчолкіна та інших авторів. Але, незважаючи на ряд сформульованих у працях названих вчених

принципово важливих положень, залишаються дискусійними деякі питання щодо поняття виявлення злочинів, а також особливостей виявлення економічних злочинів. Пошук відповідей на ці питання і зумовлює мету даної статті.

Виявити злочин – означає встановити: а) ознаки підготовки до злочину; б) ознаки вчинення злочину; в) ознаки вчинених раніше злочинів, що маскуються і тому залишаються невідомими правоохоронним органам.

Як зазначає Р. С. Белкін, ознаки злочину можуть бути виявлені трьома шляхами. По-перше, їх виявляють шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, які передують порушенню кримінальної справи. По-друге, вони можуть бути виявлені громадянами, а також представниками державних організацій під час проведення перевірочних і контрольних заходів та ін. По-третє, вони виявляються безпосередньо слідчим, прокурором і судом [2, с. 391].

Діяльність із виявлення економічних злочинів здійснюють як правоохоронні органи, так і контролюючі. Так, наприклад, О. Г. Кальман запропонував розділити державні органи, які здійснюють боротьбу з економічною злочинністю, на дві групи: 1) спеціальні державні органи, які в межах покладених на них повноважень безпосередньо здійснюють боротьбу з економічною злочинністю; 2) державні органи, які беруть участь або здійснюють певні функції по боротьбі з економічною злочинністю, в межах виконання покладених на них інших основних функцій [3, с. 271].

В. А. Образцов та А. В. Бертовський визначають процес виявлення злочинів у сфері економіки як кримінально-процесуальну діяльність, спрямовану на перевірку первинних фактичних даних про ознаки підготовки чи вчинення господарюючим суб'єктом злочину, пов'язаного з його професійною діяльністю [4, с. 291]. Таким чином, автори включають в процес виявлення економічних злочинів лише кримінально-процесуальну діяльність, не виділяючи окремо оперативно-розшукову діяльність, а також діяльність державних контролюючих органів. На нашу думку, все ж таки доцільно розрізняти два види діяльності, спрямованих на виявлення економічних злочинів: 1) пошукову діяльність; 2) кримінально-процесуальну діяльність.

Пошукова діяльність, спрямована на виявлення ознак злочину, включає в себе:

а) діяльність оперативно-розшукових підрозділів, спрямовану на виявлення ознак економічних злочинів;

б) діяльність контролюючих органів, у процесі якої виявляються ознаки економічних злочинів.

Характерною особливістю пошукової діяльності є застосування непроцесуальних заходів для отримання інформації. Оперативні підрозділи для виявлення та перевірки необхідної інформації про злочин проводять оперативно-розшукові заходи, а контролюючі органи виявляють злочин у процесі проведення адміністративно-господарських заходів.

Значна кількість економічних злочинів виявляються у процесі проведення оперативно-розшукових заходів оперативними підрозділами (у 63 % випадків кримінальні справи про економічні злочини були порушені за матеріалами ОРД).¹ Пошукова діяльність будується на підставі аналізу оперативної обстановки, інформацію про яку оперативні працівники одержують: за допомогою негласних джерел інформації та спеціальної техніки; із засобів масової інформації; із скарг і заяв громадян; у вигляді інформації з інших правоохоронних органів; із повідомлень державних установ, контрольно-ревізійних організацій; за допомогою аналізу інформаційних масивів [5, с. 137–138].

Процес виявлення економічних злочинів оперативними підрозділами В. П. Захаров поділяє на дві стадії: 1) визначення пріоритетних напрямків пошуку (фактів відхилення від нормальної господарської діяльності або невідповідності правовим та моральним нормам поведінки осіб; 2) отримання, аналіз та оцінка первинної інформації [6, с. 37].

У процесі ОРД створюються необхідні умови для швидкого та повного розкриття злочину кримінально-процесуальними засобами. Це передбачає отримання відомостей про: 1) очевидців злочину; 2) місцезнаходження документів і предметів, що стали знаряддям злочину, зберегли на собі його сліди, були об'єктами злочинних дій; 3) виявлення грошей та інших цінностей, нажитих злочинним шляхом; 4) встановлення предметів, що можуть допомогти виявленню злочину, обставин його вчинення і виявленню винних [7, с. 37]. Можна сказати, що в ході проведення оперативно-розшукових заходів створюються передумови для офіційної реєстрації діяння як злочину та прийняття процесуального рішення про порушення кримінальної справи та проведення розслідування.

Окрім діяльності оперативних підрозділів дієвим способом виявлення економічних злочинів є проведення ревізій та перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій. За результатами проведеного опитування у 25 % випадків кримінальні справи про економічні злочини були

¹ Усього було опитано 117 слідчих та оперативних працівників ДСБЕЗ та УБОЗ МВС України.

порушені за повідомленнями органів державного контролю та нагляду. Виявлення ознак економічних злочинів у ході проведення ревізій та перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання можливе у двох випадках: 1) під час проведення відомчих ревізій та перевірок; 2) під час проведення ревізії за зверненнями правоохоронних органів.

Основним завданням звичайної відомчої ревізії є виявлення правопорушень з метою їх усунення, притягнення винних до відповідальності й забезпечення подальшої нормальної роботи підприємства. Закон України «Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 26 січня 1993 р. встановлює обов'язок працівників Державної контрольно-ревізійної служби (далі – ДКРС) у разі виявлення ними фактів зловживань, підробки документів негайно повідомляти про це до правоохоронних органів і передавати їм матеріали ревізії. Ст. 14 Закону встановлює два різновиди ревізій за зверненнями правоохоронних органів: ревізія за постановою, винесеною в ході розслідування кримінальної справи, і ревізія за дорученням прокуратури, МВС, СБУ, податкових інспекцій [8].

За зверненням правоохоронних органів органи ДКРС проводять ревізії (перевірки) на підконтрольних підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, а також у суб'єктів господарювання щодо використання позик і кредитів, гарантованих коштами бюджетів або цільового використання коштів державних позабюджетних фондів.

Ревізії (перевірки) суб'єктів підприємницької діяльності, організацій, що не входять до складу підконтрольних органів ДКРС, щодо дотримання ними законодавства з фінансових питань проводяться органами ДКРС за постановою прокурора, слідчого про проведення ревізії чи перевірки, винесеною в ході розслідування кримінальної справи.

Ревізія за дорученням правоохоронних органів може виконуватись ними як засіб: а) перевірки достовірності одержаної оперативної інформації про злочинну діяльність; б) збирання додаткової інформації з метою отримання достатньої кількості даних для вирішення питання про порушення кримінальної справи; в) вилучення облікових документів підприємства, які будуть у майбутньому слугувати джерелами доказів у порушеній кримінальній справі; г) збирання матеріалів (об'єктів дослідження) для майбутнього призначення судово-бухгалтерської експертизи [9]. Таким чином, ревізії та перевірки є дієвими засобами виявлення, фіксації та вилучення майбутніх джерел доказової інформації.

Кримінально-процесуальна діяльність, спрямована на виявлення економічних злочинів, включає: а) діяльність із перевірки

заяв та повідомлень про злочини; б) безпосереднє виявлення ознак злочину слідчим у процесі розслідування кримінальної справи.

Діяльність по перевірці заяв та повідомлень про злочини передбачена кримінально-процесуальним законодавством і здійснюється, зокрема, слідчим (органом дізнання) у строк не більше десяти днів шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів.

Виявлення економічних злочинів безпосередньо слідчим під час розслідування кримінальної справи є найбільш характерним проявом кримінально-процесуальної діяльності у цій сфері (у 28 % випадків матеріали, виділені з інших кримінальних справ, стали підставами до порушення кримінальних справ про економічні злочини). Для економічних злочинів характерне вчинення комплексу взаємопов'язаних злочинних дій, кожна з яких може містити ознаки закінченого злочину, спрямованого на досягнення основної мети. Тож слідчий у процесі розслідування кримінальної справи може виявити цілий ланцюг злочинних дій, які були необхідними умовами вчинення основного злочину або способами його приховання тощо. Наприклад, для вчинення та приховання економічних злочинів найчастіше використовуються такі способи: у 70 % вивчених справ – утворення фіктивних підприємств; 57 % – підробка документів; 50 % – умисне доведення підприємства до банкрутства тощо. Але й ці дані потребують додаткової перевірки.

Оскільки для економічних злочинів характерна багатоепізодність, то процес їх виявлення продовжується також на стадії розслідування кримінальної справи. Тому поряд з кримінально-процесуальною здійснюється оперативно-розшукова діяльність. Отже, велике значення має організація постійного та ефективного оперативного супроводження кримінальної справи, що найбільш ефективно забезпечується створенням слідчо-оперативної групи. Створення СОГ передбачено у відомчих нормативних актах. Так, п. 6.12 «Інструкції з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України в розкритті та розслідуванні злочинів» передбачає обов'язкове створення СОГ у випадках розслідування тяжких, особливо тяжких злочинів, злочинів, що відносяться особливо складністю, багатоепізодністю або мають суспільний резонанс, а також злочинів, учинених організованими злочинними групами та злочинними організаціями [10].

Результати опитування вказують на те, що особливістю економічних злочинів є їх висока латентність: вчинення злочинів добре організованими групами (51,3 %); складність виявлення

слідів злочину, які відображаються у документах (46,8 %); сприяння злочинцям з боку працівників банків (40,5 %); небажання потерпілої сторони викривати злочин з метою зберігання ділової репутації або викриття інших злочинів, у вчиненні яких брали участь посадові особи такої установи (35 %); сприяння злочинцям з боку працівників правоохоронних органів (28,1 %).

Потрібно також відзначити труднощі, які виникають у працівників правоохоронних органів під час виявлення та розслідування економічних злочинів. За результатами опитування найбільшими труднощами є: великий обсяг роботи за даною категорією справ (72 %); недосконалість нормативно-правового регулювання виявлення і розслідування цих злочинів (40,5 %); протидія з боку корумпованих працівників правоохоронних органів або посадових осіб інших установ (40,5 %); погані умови праці (технічне та організаційне забезпечення) (37,5 %); складнощі в проведенні документальних ревізій (29,7 %); відсутність належної взаємодії (25 %); відсутність методичних рекомендацій з виявлення та розслідування таких злочинів (18,9 %); відсутність спеціальної економічної, технічної та іншої освіти (10,8 %); відсутність досвіду з виявлення та розслідування таких злочинів (6,2 %).

З урахуванням вищевикладеного для усунення труднощів, що впливають на процес виявлення та розслідування економічних злочинів, уявляється доцільним:

1) для розслідування економічних злочинів створювати слідчо-оперативні групи;

2) на етапі збору первинної інформації потрібно залучати слідчих для надання консультативної допомоги оперативним працівникам;

3) включати до складу слідчо-оперативних груп працівників з досвідом роботи у справах про економічні злочини;

4) здійснення спільного (узгодженого) планування оперативно-розшукових і слідчих дій;

5) доручати розкриття та розслідування економічних злочинів, до яких

можуть бути причетні посадові особи органів влади та правоохоронних органів, центральним підрозділам МВС з метою усунення протидії на місцевому рівні;

6) у системі професійної підготовки (підвищення кваліфікації) проводити заняття з методики розслідування економічних злочинів на основі обміну досвідом.

Вважаємо, що запорукою ефективності діяльності правоохоронних органів у виявленні й розслідуванні економічних злочинів є постійний аналіз слідчо-оперативної практики і взаємний обмін здобутим досвідом.

Список літератури: 1. Свенссон Б. Экономическая преступность / Свенссон Б. ; пер. со шведск. ; вступ. ст. М. А. Могуновой и Ю. А. Решетова ; под ред. М. А. Могуновой. – М. : Прогресс, 1987. – 160 с. 2. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3 / Р. С. Белкин // Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с. 3. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кальман Олександр Григорович. – Х., 2004. – 430 с. 4. Образцов В. А. Проблемы криминалистического учения о выявлении преступлений в сфере экономики / В. А. Образцов, Л. В. Бертовский // «Чёрные дыры» в российском законодательстве. – 2004. – № 2. – С. 283–294. 5. Пчолкін В. Д. Шляхи підвищення ефективності викриття економічних злочинів / В. Д. Пчолкін, В. А. Крайній // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю : матеріали наук.-практ. конф. – Х., – 1998. – С. 136–140. 6. Захаров В. П. Напрямки вдосконалення пошукової роботи ОВС України в протидії економічним злочинам / В. П. Захаров // Вісник ЛДУВС. – 2008. – Спец. випуск № 4. – Ч. 2. – С. 35–39. 7. Оперативно-розшукова діяльність : [навч. посіб.] / Є. М. Моїсеєнко, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук та ін. – К. : Правова єдність, 2009. – 310 с. 8. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні : закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-ХІІ. – Зі змі. та доп. 9. Глібо В. Документальна ревізія та використання її результатів у розслідуванні злочинів [Електронний ресурс] / В. Глібо, А. Євтушенко // Електронна бібліотека юридическої літератури. – Режим доступу: <http://www.uapravo.com.ua/document-192.html>. 10. Про затвердження Інструкції з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України в розкритті та розслідуванні злочинів : наказ МВС України від 20 лют. 2006 р. № 160. – К., 2006.

Надійшла до редколегії 18.03.2010